

תג מחיר כביטוי של משבר משטרי

איתן אלימי*

תקציר. במוקד הכתוב עומדת תופעת "תג מחיר" ותהליך הפיכתה מטקטיקה לאסטרטגיית מאבק אלים, הננקטת בתדירות גוברת והולכת על ידי ציבורים הולכים וגדלים, ומבטאת במהותה ובהשלכותיה את המשבר המשטרי החמור שחווה הדמוקרטיה הישראלית. ניתוח התפתחותה של התופעה, התבססותה והתרחבותה נשען על גישת התהליך הפוליטי בחקר תנועות חברתיות ועימות פוליטי בכלל, ובתהליכי הקצנה ופנייה לאלימות בפרט. הניתוח מתמקד בשינויים באינטראקציות וביחסים בין ארגוני תנועת ההתנחלויות, המוסדות והשחקנים הפוליטיים וכוחות הסדר והביטחון לאורך השנים, בעיקר מאז יישום תוכנית ההתנתקות של 2005, כדי להסביר את תהליך ההקצנה הרעיוני וההתנהגותי ואת התרחבותו. בסיכום הדברים נדונות כמה מהשלכותיה העיקריות של תופעת תג מחיר, בין היתר על יציבות המשטר הדמוקרטי-ליברלי הישראלי וקידום המהפכה המשפטית, ומוצעות דרכי התמודדות אפשריות איתה.

משטר פוליטי כמושג סוציולוגי

עד שלהי המאה העשרים מיעטו מדעני חברה לעסוק במושג המשטר הפוליטי ובתופעה שהוא מייצג, והסתפקו בהתייחסות אליו כאל מושג מקביל למושג המדינה או למערכת הפוליטית. כאשר תופעת המשטר הפוליטי הופיעה בספרות המחקר, הנטייה הייתה להצביע על עיקרון ייחודי של משטר נתון ולהשתמש בו כאמצעי למיפוי משטרים, או להציע מדדים שונים של רמות דמוקרטיה. בודדים הם המקרים שבהם הצביעו חוקרים וחוקרות על ההיבטים החברתיים של המשטר הפוליטי (Fishman, 1990), ובוודאי המקרים שבהם הראו כיצד האינטראקציה והיחסים בין הכוחות החברתיים לכוחות השלטוניים מעצבים, מפעילים ומשנים משטרים פוליטיים (Tarrow, 1995; Tilly, 2006). הגדרתה של תופעת המשטר הפוליטי, בהישען על עבודות אלו ואחרות, מתמקדת בהסדרים, כללים ונהגים שמעצבים וממסדים יחסים בין הממשלה ובין שחקנים פוליטיים וחברתיים

* פרופ' איתן אלימי, המחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

הכתוב נשען חלקית על מאמר שנכתב עם האריס דמטריו וראה אור בכתב העת *Social Movement Studies* (Alimi & Demetriou, 2018), וכן על ספרי בין פוליטיקה של התחברות לפוליטיקה של התנתקות שראה אור בהוצאת רסלינג (אלימי, 2013). אני מודה לפרל ניקול-חסיד על עזרתה באיסוף הנתונים ועל ההערות החשובות בגרסה מוקדמת של המאמר.

מרכזיים שבשטח שליטתה הריבוני; בין השחקנים הללו ובין עצמם; ובין שני אלה לאוכלוסייה הנשלטת. על בסיס הגדרה זו, אפשר לראות משבר משטרי כמצב שמבטא מתח ואי-התאמה בין שתי מערכות ערכים או אינטרסים של שני שחקנים לפחות, פוליטיים או חברתיים, כאשר אחד הצדדים פועל באופן שמאיים על אותם הסדרים, כללים ונהגים העומדים בבסיס המשטר ופוגע בהם.

אירועי האלימות המוכרים בישראל כ"תג מחיר" וההתגברות העקבית והרציפה בתדירותם ובהיקפם מבטאים משבר משטרי שכזה. מגמה זו, כך אטען, ממחישה את הפיכתם של אירועי תג מחיר מטקטיקת מאבק לאסטרטגיית מאבק, כזאת שהופכת יותר ויותר דומיננטית ביחס לאסטרטגיות עבר של שכנוע, מיקוח, פרובוקציה ואף לקיחת החוק לידיים. אסטרטגיית מאבק זו, הננקטת על ידי קבוצות שמנותקות מהמסגרות התנועתיות, המוניציפליות והמדיניות, מונעת ומוכתבת על ידי אידיאולוגיה קיצונית ששוללת את הלגיטימיות והסמכות של המדינה – אידיאולוגיה שרואה במדינה גוף מנכר שמייצר גלותיות במקום גאולה; שרואה בכל גוף או גורם שנתפס כמאיים על הקבוצות האלה ועל האג'נדה שלהן, ובכלל זה המדינה וסוכניה, אויב ויעד לפגיעה (אלימי, 2013; יאסן, 2022; Nicolle-Hasid, 2019). ביטוי למהות התופעה כמשבר משטרי הופיע כבר ב־2008 בדבריו של איציק שדמי, סגן אלוף במילואים שכיהן כיו"ר ועד המתנחלים באזור בנימין, שנאמר על רקע הניסיון לפנות את מאחז מגרון: "הניסיון מוכיח שאם אתה אלים ולא מתחשב ולא מנסה לשכנע, אלא פשוט מאלץ את השלטון לרדת עד לברכיים, אתה מצליח. [...] לכל דבר יש תג מחיר, ומדינת ישראל צריכה לשקול אם היא מוכנה לשאת בתוצאות" (שלוזינגר, 2015, עמ' 9).

מטרת הכתוב היא להבין את מקורותיה של תופעת תג מחיר ואת מאפייניה, מהותה והתפתחותה לאורך השנים מטקטיקה לאסטרטגיית מאבק, כביטוי של משבר משטרי. את ביטוייה והשלכותיה של משבר זה אנו חווים בימים אלו בצורת הקשר שבין תופעת תג מחיר ובין המשבר הפוליטי-חברתי המגולם ביוזמת המהפכה המשפטית. לאסטרטגיית תג מחיר, כך אטען, יש השלכות ישירות על יציבות המשטר הדמוקרטי-ליברלי בישראל. היא נוגעת למערך היחסים המשברי שבין פעילי תג מחיר והאוכלוסייה שמספקת להם תמיכה אקטיבית ופסיבית ובין אוכלוסיות אחרות בחברה הישראלית ושחקנים פוליטיים ומדינתיים, והנכונות הגוברת של פעילי תג מחיר להפעיל אלימות קשה נגד האחרונים. התרחבות התופעה והתבססותה, אוסיף ואטען, לא רק שהיו בין הגורמים שתרמו לגיבוש יוזמת המהפכה המשפטית ולקידומה, אלא גם ילכו ויקצינו אם ימומשו יעדי המהפכה. דרך טובה לבסס טענה זו היא להישען על גישת התהליך הפוליטי (political process) בחקר תנועות חברתיות ועימות פוליטי (contentious politics). גישת התהליך הפוליטי מתמקדת בשינויים במגמות האינטראקציה והיחסים בין שחקנים בעולם הפוליטי ובינם לבין ארגוני תנועה חברתית, והיא מקפידה אנליטית על תהליכיות, זמניות ואירועים והתפתחויות בעלי משמעות. המצדדים בגישה מכירים בהשפעתם של גורמים סביבתיים וקוגניטיביים על יחסים חברתיים, אך גורסים כי השפעה זו מתגברת ונחלשת חליפות בהקשר של שינויים במגמות של אינטראקציות ויחסים חברתיים. ההיגיון הזה, כפי שנראה, מאפשר להציע דרכי התמודדות עם המשבר הנוכחי (Alimi et al., 2015; McAdam et al., 2001).

תג מחיר: מאפיינים, ייחודיות ומהות כמשבר משטרי

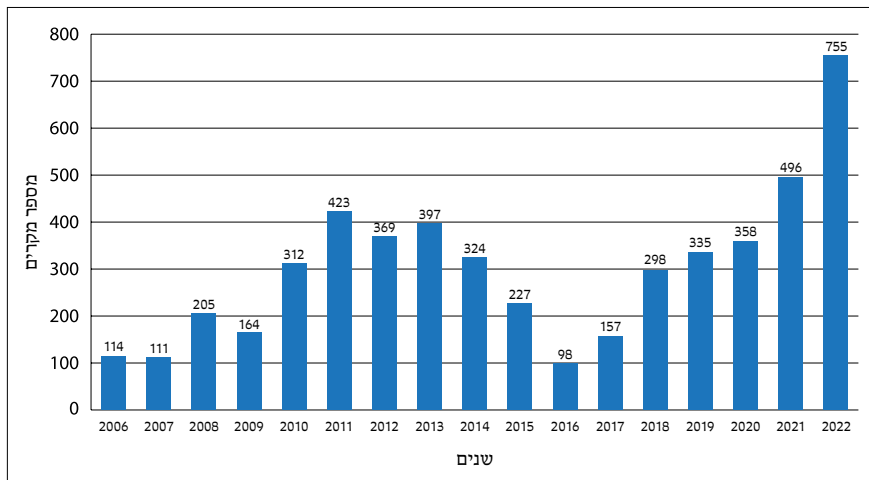
הניסיון לאפיין את תנועת ההתנחלויות כתנועה חברתית אלימה יחטא למציאות העשירה לאין ערוך (Hirsch-Hoefler & Mudde, 2020), וימעד באימוץ גישה מהותנית שפוגעת בהבנה ובהסבר של המציאות החברתית. עם זאת, אין ספק שחמישים שנות אקטיביזם של התנועה יצרו מגוון לא מבוטל של ביטויי אלימות. חלק מהביטויים האלה התפתחו על רקע מוטיבציות והגיונות שונים: תגובה או יוזמה לנוכח גירויים, דחפים והזדמנויות בסביבה (environmental stimuli), משנה סדורה רעיונית (לרוב תיאולוגית) שסובלת שימוש באלימות ואף מספקת לו לגיטימציה (violence-prone ideology), התגרות המשמשת אמצעי לביטוי התנגדות, התרסה והפעלת לחץ (provocation), נטילת החוק לידיים כאמצעי להתמודדות עם ואקום שלטוני אכיפתי, נתפס או ממשי (vigilantism), הרתעה והטלת מורא (terrorism), או תגמול ענישתי ונקמה (price tag) (della Porta, 1995; Gazit, 1988; Weisburd, 1989; Wolfsfeld, 1988; Pedahzur & Perliger, 2009; Sprinzak, 1991; 2015).

למותר לציין שנדירים הם המקרים שבהם תנועה חברתית נוקטת אלימות מתחילת דרכה, ואין כל הכרח שתנועה חברתית תגיע לשימוש באלימות. עם זאת, בהחלט אפשר לטעון שמגוון טקטיקות המאבק שנוקטים פעילי ופעילות מחאה עשיר מאין כמותו, וכל תנועה מפגינה שינויים בכולטות ובשכיחות של טקטיקות שונות במהלך תקופת פועלה, בהקשרים שונים, בדרך כלל עקב מגמות ותמורות באינטראקציות שלה עם הרשויות, עם יריבים ועם בעלי ברית. אלימות מסוגה של תופעת תג מחיר הייתה חלק מרפרטואר המאבק של פעילים ופעילות בתנועת ההתנחלויות לאורך השנים. קצרה היריעה מלפרט את מופעי האלימות הללו שאירעו מאז שנות השבעים. מספיק לציין את פועלה של הקבוצה שכונתה בשעתה "המחתרת היהודית", את המיליציות שפרחו ערב "האינתיפאדה הראשונה" וביתר שאת במהלכה, את האלימות כלפי כוחות צה"ל כתגמול על כך שהפריעו לפעולות נקם נגד פלסטינים או מנעו אותן, את זו שהופנתה כלפי אנשי ציבור ואינטלקטואלים ישראלים שנתפסו כמשתייכים לצד השמאלי של המפה הפוליטית, ואף את גילויי האלימות כלפי מוסדות של הכנסייה הנוצרית במהלך מאי 1995 (Alimi & Demetriou, 2018).

כפי שהיה נכון בעבר, כך גם כיום: אי־אפשר לייחס את כל אירועי תג מחיר לקבוצות ספציפיות, כגון רשת הפעילים והפעילות המכונה "נוער הגבעות" לא כולם מתרחשים או התרחשו בתוך שטחי יהודה ושומרון, מזרח ירושלים או רצועת עזה (עד 2005); וגם אם מבצעים הם פעילים ופעילות שרואים עצמם כחלק מתנועת ההתנחלויות, לא כולם דתיים בהכרח או תושבי ההתנחלויות (Friedman, 2015; Nir, 2011). על כך יש קונסנזוס בקרב חוקרים וחוקרות. נראה ששוררת גם הסכמה לגבי המגוון הנרחב והלא בררני של יעדי הפעולה והפגיעה (Eiran & Krause, 2018). האם ההבדל היחיד בין האירועים המפורטים לעיל ובין אלה המוכרים לנו כאירועי תג מחיר טמון בעצם הכיתוב והסיווג העצמי, כלומר בריסוס הגרפיטי "תג מחיר" בזירת הפעולה, או שיש משהו נוסף באירועי תג מחיר שמצדיק את הטענה בבסיס מאמר זה, שלפיה מדובר בביטוי של משבר משטרי? התשובה לשאלה זו חיובית, והיא נוגעת להפיכתה של טקטיקת המאבק לאסטרטגיית מאבק שהפכה שכיחה יותר ומקובלת יותר בקרב ציבורים הולכים וגדלים.

קיים קושי לא מבוטל באיסוף נתונים אמינים לגבי אירועי תג מחיר, ויש אף שיטענו כי התמקדות רק באותם אירועים שבהם נכתב "תג מחיר" או "מוות לבוגדים" תוביל להחמצתם של אירועים דומים רבים אחרים שבהם לא נמצאה כתובת זיהוי כזאת, למשל בגלל הצורך להימלט מזירת הפעולה או מתוך רצון למנוע זיהוי של הפעולה ככזאת. אולם ההישענות על נתונים שגופים שונים אספו בשיטתיות לפי קריטריונים שמשקפים את ההיגיון והמוטיבציה של פעולות תג מחיר, תחת הקטגוריה "פשיעה לאומנית יהודית" (ראו תרשים 1; אציין שהשימוש במילה פשיעה בעייתי מעצם הנמכתו את מהות התופעה וחשיבותה). מעלה כמה דברים חשובים לציון. ראשית, גם אם נקודת ההתייחסות הבסיסית היא שנת 2008, שבמהלכה הופיעה הכתובת "תג מחיר" בפעם הראשונה, אין ספק שאפשר לדבר על מגמה מתפתחת של אירועי אלימות מסוג זה על רקע יישום תוכנית ההתנתקות באוגוסט 2005. אף שבעבר פעולות כאלה היו ספורדיות ושוליות ביחס לטקטיקות המאבק הדומיננטיות, נראה שמאז 2008 אפשר להבחין בהתפתחותה של מגמה.

תרשים 1. מספר מקרי אלימות יהודית לאומנית שתועדו ביהודה ושומרון (מקור: נתונים באתר OCHA)¹

שנית, מבט בוחן מלמד על תנודתיות לא מבוטלת לאורך השנים. תנודתיות כזאת אינה מתיישבת לגמרי עם ההיגיון האינהרנטי בחקר מחאה ועימות (inherence), שמדגיש גורמים פנימיים מוטבעים בארגוני התנועה כגון אידיאולוגיה או משאבים ולפיו אפשר לצפות למגמה ליניארית. היא גם אינה מתיישבת לגמרי עם ההיגיון ההיכונותי (contingency), שלפיו אירועים ושינויים סביבתיים לא צפויים (למשל איום ביטחוני) מסבירים התפרצויות נקודתיות של מחאה. את התנודתיות הזאת אפשר להסביר טוב יותר אם משלבים את שני ההיגיונות, שילוב שתואם את ההיגיון התהליכי-אינטראקטיבי בין השחקנים המעורבים

1 הנתונים של OCHA (United Nations Office for Coordination of Humanitarian Affairs) לגבי השטחים הפלסטיניים הכבושים (OPT) הם הנגישים, השיטתיים והמפורטים ביותר.

בעימות העומד בבסיס גישת התהליך הפוליטי. ולבסוף, קשה שלא להבחין בירידה התלולה במספר האירועים בשנת 2016 ובעלייה התלולה בשנת 2022. את הירידה אפשר לייחס למדיניות התקיפה והנחרצת של כוחות הביטחון הישראליים לאחר האירוע הרצחני בכפר הפלסטיני דומא ב־2015, שבו פעילי תג מחיר שרפו למוות את הזוג דוואבשה ואת בנם הפעוט ופצעו קשה בן נוסף כשזרקו על ביתם בקבוק תבערה. נראה כי מדיניות זו השפיעה בטווח הקצר בלבד. את העלייה התלולה אפשר לייחס לתקופת שלטונה של "ממשלת השינוי" (מחודש יוני 2021 ועד דצמבר 2022) ולמדיניותה הנחרצת והמפורשת כלפי אלימות מתנחלים.

התפתחותה והתרחבותה של תופעת תג מחיר

הפעולה הראשונה עם הכתובת "תג מחיר", שסימנה למעשה את תחילת תהליך ההתגבשות של אסטרטגיית הכפייה דרך תגמול ענישתי ונקמה, אירעה ביולי 2008. הפעולה התרחשה בהקשר של ועידת אנאפוליס והצהרתו של ראש הממשלה אהוד אולמרט על כוונתו לקדם תוכנית התכנסות שתמשיך את תוכנית ההתנתקות. מה שאפיין את תקופת ממשלת אולמרט לא היה עצם התוכנית לנסיגה טריטוריאלית משטחים נוספים; תנועת ההתנחלויות ידעה אתגרים והפסדים לא פשוטים, ואף חריפים יותר, בעבר הקרוב והרחוק. לא היה זה גם עצם קיומן של התארגנויות קיצוניות ברחבי השטחים – רבות כאלה פעלו לאורך השנים, השפיעו על היחסים בין ארגוניה, ולעיתים התנתקו תפיסית והתנהגותית מתנועת האם ופנו לאלימות ולטרור. התקופה בוודאי גם לא התאפיינה באיום יוצא דופן על קהילת ההתנחלויות מצד פעילים פלסטינים; החיכוך הטעון והאלים בין האוכלוסייה הפלסטינית והיהודית ברחבי השטחים אינו חדש, וידע תקופות מתוחות ואלימות שהובילו לא פעם לנטילת החוק לידיים על ידי קבוצות מתנחלים ולייזום פעולות ויג'לנטיות (אלדר וזרטל, 2004; לוי, 2009). הדבר המשמעותי ביותר לענייננו שהתרחש בתקופת ממשלת אולמרט, שהייתה לו השפעה על שהתרחש בקרב התנועה וגם על היחסים בינה ובין כוחות הביטחון, הוא ההיחלשות הניכרת במיצוב האסטרטגי הפוליטי של התנועה, ומכאן ההיחלשות ביכולת המיקוח והמינוף הפוליטי שלה.

התהליך הזה החל לקרום עור וגידים בתחילת חורף 2005 והגיע לשיא ראשון וטראגי באלימות הקשה בעת פינוי המבנים בעמונה ב־2006. הוא הוסיף להתגבש לאחר הקמת ממשלת אולמרט במאי 2006, ואופיין בקריסה כמעט מוחלטת ביכולתה של תנועת ההתנחלות ליצור מהלכים פוליטיים ולהשפיע על עיצוב המדיניות. הגישה הפורמליסטית, הנוקשה והבלתי מתפשרת שנקטו ראש הממשלה אולמרט (עוד כממלא מקום ראש הממשלה אריאל שרון, שהיה שרוי בתרדמת מאז אוקטובר 2005) ושורי הקבינט כלפי כל פעילות לא חוקית של פעילי ופעילות התנועה (אלימי, 2013; שלג, 2007) השפיעה על התהליך, והוא התפתח לנתק, חוסר תיאום וחוסר אמון עמוק בין הצדדים. מאפיינים אלו עמדו בסתירה לתקופת המאבק נגד תוכנית ההתנתקות של ממשלת שרון, בין פברואר 2004 לאוגוסט 2005, שבמהלכה גובשה מדיניות מפורשת ומודעת מצד הממשלה והעומד בראשה לאפשר ולכבד את כל היוזמות והמהלכים הפוליטיים של מנהיגות התנועה. מדיניותו של שרון נשענה על הכרתם של שני הצדדים בערכה של האפשרות להשתתף

ולהשפיע על התהליך הפוליטי. ההקפדה על מדיניות דלת פתוחה, דיאלוג ותקשורת אפשרה לפתח תיאום בין הצדדים ולקבוע קווים אדומים והבנות בין הצדדים, ואלה שימשו אמצעי למיתון, הכלה וריסון הפוטנציאל לאלימות ולשפיכות דמים.

לאחר יישום תוכנית ההתנתקות עלה אל פני השטח בקרב אוכלוסיית הציונות הדתית והמתנחלים משבר תפיסתי-אמוני חמור בדבר הרלוונטיות והתקפות של עקרונות התפיסה הממלכתית כלפי המדינה והחברה. המשבר הזה התעצם עם השינוי במבנה היחסים בין התנועה למסד הפוליטי. תפיסות אנטי-ממלכתיות אמנם היו קיימות בציבור הציונות הדתית ובאוכלוסיית המתנחלים עוד מראשית דרכה של התנועה, אולם הן היו שוליות בהשוואה לגישה הממלכתית, וזו תרמה לא פעם לבלימת פוטנציאל האלימות במרוצת השנים – גם במאבק נגד תוכנית ההתנתקות (Weisburd & Lernau, 2006). המשבר העמיק עוד יותר כאשר ארגונים קיצוניים ותיקים וחדשים מרדו בסמכות ובלגיטימציה של הנהגת מועצת יש"ע, בד בבד עם קריסה בנכונותם של ארגוני התנועה מחד גיסא ושל כוחות הצבא מאידך גיסא לשמר תיאום בסיסי וכללי משחק ברורים בדבר הדפוסים והאופנים של המאבק והפעילות הפוליטית ברחבי השטחים. בהקשר של השינויים המשמעותיים האלה בדפוסי האינטראקציה והיחסים בין הצדדים יש לראות את התפיסה שהביעו הפעילים והפעילות בהתנגדות לפינוי עמונה בפברואר 2006, שגרסה כי מחובתם "למחוק את חרפת גוש קטיף" ולגבות מחיר מהשלטונות.

למרות מלחמת לבנון השנייה, שעוררה תחושה של "איום על הבית", ולמרות ניסיונותיה של מועצת יש"ע לשפר את מעמדה ואת סמכותה בקרב ציבור המתנחלים והציונות הדתית בכלל באמצעות דמוקרטיזציה פנימית (למשל בעזרת ביטול שיטת המינויים ומעבר לבחירה של נציגי המועצה על ידי ציבור ההתנחלויות), השפעותיהן היו מצומצמות וקצרות מועד. מאז שנת 2007 גדל והתרחב הזרם הרדיקלי בציבור המתנחלים והציונות הדתית, ובו כמובן נוער הגבעות אולם גם ארגוני שטח חדשים כמו קוממיות, לב יהודי וחומש תחילה והרבנים המזוהים עימם. עם התרחבות גדלה גם השפעתו. אחד הביטויים לכך היה השכיחות הגוברת של אלימות תג מחיר (ראו תרשים 1), לא רק כלפי הפלסטינים בשטחים, כצפוי, אלא גם כלפי כל מי שניסה למנוע אלימות כזאת או נתפס כתומך בפגיעה בהתנחלויות. חלק מן הפלגים הקיצוניים הגיעו למסקנה כי יש לחדול מלהיות היהודי הפסיבי ש"מקבל בשתיקה" את כל המכות הניחתות עליו, ולאמץ מדיניות אקטיבית יותר של התנגדות אלימה, גומלת-מענישה ונקמנית (אלימי, 2013; רוט, 2014). אימוצה הנרחב של תפיסת עולם כהניסטית זו הובילה לכך שכל פעולה פלסטינית, פינוי בתי יהודים ואפילו תמיכה בפינוי כזה לווה בתגובת נגד, שנועדה ללמד כי לפגיעה ביהודים יש מחיר.

המקרים הממחישים את התרחבות התופעה היו רבים והופיעו כבר ב־2008, למשל במאבק סביב פינוי של "בית המריבה" בחברון בדצמבר באותה שנה. את המאבק הוא הובילו ארגונים קיצוניים ובראשם דניאלה וייס, ממנהיגות נוער הגבעות. וייס הקימה מטה שהיה אמון על תיאום בין הארגונים באשר לפעילות נגד הפינוי. בצעד הפגנתי היא הצהירה כי מועצת יש"ע לא תהיה חלק מן המטה משום שהמועצה משתפת פעולה עם הממשלה, מה שלטענתה של וייס אפשר את "פשע הגירוש מגוש קטיף"; היא הבטיחה התנגדות נמרצת הרבה יותר מההתנגדות לפינוי עמונה (הארץ, 2008). מייד לאחר הפינוי הקשה והאלים של בית המריבה נכנסה קבוצה של יהודים רעולי פנים לכפרים הפלסטיניים הסמוכים כדי לבצע

בהם פעולת תג מחיר. אירוע נוסף התרחש בראשית ספטמבר 2011, בתקופת ממשלת נתניהו השנייה, סביב פינוי מאחז מגרון. הפינוי הקשה, שנוהל על ידי כוחות הצבא והמשטרה ונפצעו בו ארבעה פעילים, יצר זעם רב בקרב ועד מתנחלי בנימין, והוא האשים את שר הביטחון אהוד ברק, את ראשי הצבא באזור ואת כוחות המשטרה ששיקרו ולא יידעו את התושבים לגבי מועד הפינוי כפי שסוכם. בתגובה חדרו פעילים לתוך בסיס של חטיבת בנימין, פגעו ברכוש צה"ל וריססו כתובות בגנות ההרס במגרון. חודשים אחדים לאחר מכן, בדצמבר 2011, לאור פינוי הצפוי של מאחז רמת גלעד, נערכו התקפות קשות על כוחות הצבא וכן יידוי אבנים מסיבי על מכוניות פלסטיניות באזור. ההתקפות גרמו לא רק לנזק לרכוש אלא גם לגופם של שני קצינים בכירים, מפקד חטיבת אפרים וסגנו. הפגיעה הפיזית נתפסה כחציית קו אדום, אך בסוף יולי 2015 נחצה קו אדום נוסף באירוע האלים בכפר דומא. האירוע הרצחני נועד לנקום על אירוע רצחני אחר שהתרחש סמוך לכפר חודש קודם לכן, כאשר חוליה פלסטינית ירתה למוות במלאכי רוזנפלד ופצעה את שלושת חבריו (Eiran & Krause, 2018).

מגמות עכשוויות ודרכי התמודדות אפשריות

לאסטרטגיית תג מחיר יש השלכות שליליות רבות, ובהן התפקיד שיש לה בליכוי הסכסוך הישראלי-פלסטיני והקשיים שהיא מערימה על יכולתה של כל ממשלה לקדם מדיניות של הסדר פוליטי מכל סוג שהוא. היא משפיעה גם על המתרחש בישראל פנימה, כפי שראינו פעמים רבות בעבר וגם לאחרונה, באירועי מאי 2021 בערים המעורבות בישראל, בזמן הלחימה בעזה במבצע שומר החומות. השלכה חשובה נוספת נוגעת ישירות לסוגיית המשבר המשטרי, והיא שעומדת במרכז המאמר הזה: אסטרטגיית תג מחיר משפיעה ישירות על יציבות המשטר הפוליטי הדמוקרטי בישראל, הנשען על עקרונות ליברליים ועל מערכת עצמאית של חוק ומשפט (גם אם הישענות זו חלקית ויש בה חולשות ופגמים מובנים, שבימי כתיבתו של המאמר רק הולכים ומעמיקים). הדברים אמורים בכל הנוגע למערך היחסים המשברי המתקיים בין פעילי ופעילות תג מחיר והאוכלוסייה הרחבה יותר המספקת להם תמיכה פסיבית ואקטיבית – בתוך שטחי יהודה ושומרון ומחוץ להם, מחוץ למסדרונות הממשל ובתוכם – ובין אוכלוסיות אחרות בחברה הישראלית, שחקנים ומוסדות פוליטיים ומדינתיים כאחד, והנכונות הגוברת ומתרחבת של הראשונים לפעול באלימות קשה נגד האחרונים. אין צורך להרחיק אל מעבר לנתונים הגולמיים המופיעים בתרשים 1 כדי להסיק כי המספר הגבוה של אירועים אלימים בשנים האחרונות מלמד על יכולות ועל משאבים רבים וכן על תשתית תמיכה חברתית, רעיונית ומוסרית שממנה נהנים הפעילים. ביחס לעלייתה של ממשלת נתניהו השישית ולחלק מהכוחות החברתיים והפוליטיים התומכים בה ודוחפים אותה, בהחלט אפשר לטעון כי התרחבותה והתבססותה החברתית והרעיונית של תופעת תג מחיר הייתה בין הגורמים שתרמו לגיבוש המהפכה המשפטית ולקידומה, וכי התופעה תוסיף ותרחב אם יושגו יעדי המהפכה.

כאשר בוחנים את המגמות העולות מהנתונים בתרשים 1, ראוי שנתייחס לירידה הניכרת במספר האירועים בשנים 2016-2017 ולעלייה הניכרת במספרם בשנים 2021-2022. את הירידה אפשר לייחס לדיכוי השיטתי שנקטו כוחות הביטחון כלפי פעילים ופעילות בולטים, מתוקף מדיניות שגיבשה הממשלה עקב האירוע בדומא ב-2015. על מדיניות זו

כתב הפרשן הצבאי עמוס הראל (2019) כי התמקדה במה שהשב"כ הגדיר "חבורת המרד", התבטאה במעצרים מנהליים, בצווי הרחקה מיהודה ושומרון ובמקרים אחדים גם בהיתרים לחקירה תוך הפעלת אמצעי לחץ קשים, והובילה לפענוח של כמה פרשיות. עם זאת, אחרי שהפעילים שוחררו ממעצר ועם עלייתן של "קבוצות חדשות", כדבריו של הראל, חל שוב גידול חד במספר הפעולות הלאומניות האלימות. טענה זו נתמכת בנתונים, כפי שאפשר לראות בשנים 2021-2022 בתרשים.

כזכור, באותה תקופה התרחשו שני אירועים חשובים: אירועי מאי 2021 והקמתה של ממשלת השינוי ביוני 2021, על בסיס קואליציה של מפלגות שמאל וימין-מרכז ולאחר חודשים ארוכים של חוסר יציבות פוליטית. אירועי מאי 2021 מבטאים היטב את תפקידן של מה שהראל מכנה "קבוצות חדשות" באינטנסיביות הגוברת ובהתרחבות של אסטרטגיית תג מחיר. נראה ש"חבורת המרד" גדלה מאוד וחלקים ממנה התמקמו ברחבי הארץ, בערים "מעורבות" שבתוך גבולות הקו הירוק ובמסגרות שונות (למשל בגרעינים תורניים), ואליה חברו התארגנויות ישנות וחדשות כמו ארגון לה פמיליה ולהב"ה וגורמים כהניסטיים שונים. גם אם האירועים פרצו בהקשר של הלחימה בעזה וההתנגשויות בהר הבית, המהומות וההתפרעויות האלימות מצד צעירים ערבים ברחבי ישראל נתפסו בארגונים קיצוניים אלו כהזדמנות להפעיל אלימות תג מחיר נגד מה שהם ראו כפרעות ביהודים (לביא ואחרים, 2021) ולהעצים, תפיסתית וממשית, את הכאוס והקריסה השלטונית ברחבי הארץ.

הסמיכות בין אירועי מאי 2021 להקמת ממשלת השינוי עם מפלגות מרצ ורע"ם ביוני 2021 אינו מקרי. מנקודת המבט האידיאולוגית-דתית של הארגונים היהודיים הקיצוניים, הייתה זיקה לאומית-דתית ישירה ומאיימת בין פריקת העול האלימה של הצעירים הערבים ברחבי הארץ ובין האפשרות הממשית של כניסתם של נציגים פוליטיים ערבים לקואליציה. האיזמים הרבים והמפורשים שהושמעו כלפי חברי ממשלת השינוי בשל מדיניותה הנחרצת והמפורשת נגד אלימות מתנחלים לא הגיעו לכדי מימוש, וטוב שכך. עם זאת, עצם קיומם, תדירותם והיקפם, והעובדה כי במהלך 2021-2022 הגיעו אירועי תג מחיר נגד האוכלוסייה הערבית בישראל וברחבי השטחים להיקפים חסרי תקדים, ממחישים את הפוטנציאל החריג של אלימות תג מחיר נגד מטרות פוליטיות ומצביעים על מידת חריגותו של המשבר המשטרי המתחולל כעת.

ניתוח זה של המגמות הנוכחיות דורש כמובן ביסוס מחקרי שיטתי, אולם אפשר לחלץ ממנו כיוון להתמודדות משטרית עם תופעת תג מחיר בהתבסס על גישת התהליך הפוליטי. כמו תמיד, מדיניות אכיפה ודיכוי באמצעות מעצרים וצווי הרחקה יכולה בהחלט לסייע בטווח הקצר, אך הישענות בלעדית על דפוס פעולה שכזה לא תסייע בטווח הארוך ואף עלולות להיות לה השלכות לא מתוכננות ולא רצויות, כפי שמלמד גם המקרה הנבחן. כאמור, גישת התהליך הפוליטי מכירה בהשפעות של אידיאולוגיות, משאבים וגורמים סביבתיים אחרים על תהליכי הקצנה, וגורסת כי מידת השפעתם של גורמים אלו היא פועל יוצא של תהליכים ושל דפוסי אינטראקציה בין השחקנים המרכזיים במציאות הנחקרת. חוקרים בגישה זו מוסיפים ומציינים שבמקום שבו יש נתק ביחסים ודפוסי אינטראקציה שליליים של אלימות בין הצדדים, גוברת השפעתם של גורמים סביבתיים ורעיוניים. אבל גם אם במצבים כאלה נחלשת השימושיות של הגישה, היא בהחלט מכוונת את תשומת הלב האנליטית לכך שההתמודדות עם אסטרטגיות מאבק אלימות והריסון שלהן נעוצים בשיקום יחסים ובבניית אמון.

למותר לציין שאין פתרונות קסם, ונחוץ תהליך ממושך שדורש שילוב כוחות, סבלנות ותוכנית אסטרטגית לטווח ארוך שתכיר באתגרים הקשים ובניסיונות השיבוש הצפויים מצד שחקנים שיש להם אינטרס לשמר את המצב הקיים. אבל אפשר לקבוע שחשוב לשקם ולחזק את הסטטוס, ההשפעה והלגיטימציה של האלמנטים הפרגמטיים יותר בקרב תנועת ההתנחלות מול אוכלוסיית ההתנחלויות בכללותה. את זאת אפשר לעשות באמצעות חיזוק המיצוב האסטרטגי-פוליטי של כוחות אלו בזירה הפוליטית מול השחקנים והמוסדות השונים, הנבחרים והלא נבחרים, וגיבוש מחדש של קווים אדומים והבנות עם כוחות הביטחון בזירה הביטחונית. השפעתה של פעולה משולבת כזאת אמנם תהיה הדרגתית, אך היא תיצר את ההשפעות הרצויות – שהן, לכל הפחות, נטישה של דרך האלימות ושל תפיסות העולם המצדיקות אותה וקבלה של כללי המשחק הדמוקרטי-ליברלי. ניסיון העבר בישראל ובעולם הוכיח שפעולה משולבת והקמת תשתית כזאת תצליח להכיל ולבלום מגמות קיצוניות קשות באמצעות שיקום האמון בין הצדדים ויצירת נכונות לגבש ולשמר הבנות והידברות, גם לאחר שאלמנטים קיצוניים השתלטו על התנועה מבפנים והפכו פופולריים מבחינה ציבורית עד כדי חדירה לעולם הפוליטי.

מקורות

- אלימי, איתן. (2013). בין פוליטיקה של התחברות ופוליטיקה של התנתקות: מאבק המתנחלים בתוכנית ההתנתקות ותוצאותיו. רסלינג.
- אלדר, עקיבא, ועדית זרטל. (2004). אדוני הארץ: המתנחלים ומדינת ישראל 1967-2004. כנרת זמורה דביר.
- הארץ. (2008, 24 בנובמבר). דניאלה וייס: נתנגד לפינוי בית המריבה בעוצמה – אנחנו לא גוש קטיף.
- הראל, עמוס. (2019, 6 בינואר). זינוק בפשיעה הלאומנית של יהודים ב-2018: מספר התקריות בגדה גדל פי שלושה. הארץ.
- יאסן, יאיר. (2022). לא מרימים ידיים: מחאות ואלימות כלפי המדינה בישראל. רסלינג.
- לביא, אפרים, מאיר אלרון, אילהם שחברי, ח'דר סואעד וג'וני עיסא. (2021). יחסי יהודים-ערבים בישראל בעקבות אירועי אפריל-מאי 2021. מבט על, 1474.
- לוי, יגיל. (2009). הצבא המשוקע: הצלחת צה"ל בביצוע ההתנתקות. בתוך יעקב בר-סימן טוב (עורך), *תכנית ההתנתקות: הרעיון ושברו (עמ' 169-196)*. מכון ירושלים לחקר ישראל וקרן קונרד אדנאואר.
- רוט, ענת. (2014). לא בכל מחיר: מגוש קטיף עד עמונה – הסיפור מאחורי המאבק על ארץ ישראל. משכל.
- שלג, יאיר. (2007). המשמעות הפוליטית והחברתית של פינוי יישובים ביש"ע: הינתקות 2005 כמקרה מבחן (מחקר מדיניות 72). המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- שלינגר, ליאת. (2015). בכל מחיר: כך מימנו כספי ציבור פעולות "תג מחיר". מרכז מולד.
- Alimi, Eitan Y., & Chares Demetriou. (2018). Making sense of "Price Tag" violence: Changing contexts, shifting strategies, and expanding targets. *Social Movement Studies*, 17(4), 478-484.

- Alimi, Eitan Y., Chares Demetriou, & Lorenzo Bosi. (2015). *The dynamics of radicalization: A relational and comparative perspective*. Oxford University Press.
- Eiran, Ehud, & Peter Krause. (2018). Old (Molotov) cocktails in new bottles? “Price-Tag” and settler violence in Israel and the West Bank. *Terrorism and Political Violence*, 30(4), 637–657.
- della Porta, Donatella. (1995). *Social movements, political violence, and the state*. Cambridge University Press.
- Fishman, Robert M. (1990). Rethinking state and regime: Southern Europe’s transition to democracy. *World Politics*, 42(3), 422–440.
- Friedman, Shimi. (2015). Hilltop youth: Political-Anthropological research in the hills of Judea and Samaria. *Israel Affairs*, 21(3), 391–407.
- Hirsch-Hoefler, Sivan, & Cas Mudde. (2020). *The Israeli settler movement: Assessing and explaining social movement success*. Cambridge University Press.
- Gazit, Nir. (2015). State-sponsored vigilantism: Jewish settlers’ violence in the occupied Palestinian territories. *Sociology*, 49(3), 438–454.
- McAdam, Doug, Sidney Tarrow, & Charles Tilly. (2001). *Dynamics of contention*. Cambridge University Press.
- Nicolle-Hasid, Perle. (2019). Beyond and despite the state: Young religious settlers’ vision of messianic redemption. *Quest: Issues in Contemporary Jewish History*, 16, 116–143.
- Nir, Ori. (2011). “Price Tag”: West Bank settlers’ terrorizing of Palestinians to deter Israeli government law enforcement. *Case Western Reserve Journal of International Law*, 44(1), 277–289.
- Pedahzur, Ami, & Arie Perliger. (2009). *Jewish Terrorism in Israel*. Columbia University Press.
- Sprinzak, Ehud. (1991). *The ascendance of Israel’s radical right*. Oxford University Press.
- Tarrow, Sidney. (1995). Mass mobilization and elite exchange: Democratization episodes in Italy and Spain. *Democratization*, 2(3), 221–245.
- Tilly, Charles. (2006). *Regimes and repertoires*. University of Chicago Press.
- Weisburd, David. (1989). *Jewish settler violence: Deviance as social reaction*. Penn State University Press.
- Weisburd, David, & Hagit Lernau. (2006). What prevented violence in Jewish settlements in the withdrawal from the Gaza strip: Toward a perspective of normative balance. *Ohio State Journal on Dispute Resolution*, 22(1), 37–81.
- Wolfsfeld, Gadi. (1988). *The politics of provocation: Participation and protest in Israel*. SUNY Press.